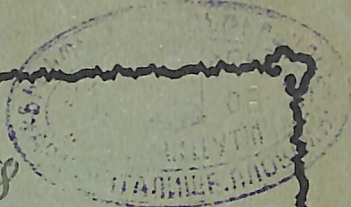

20750

179 17. 298

“ՆՈՐ ԴՊՐՈՑ”Ի ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ

(1909—1920)

Գ. Ա. ՄԱԼԱԹԵԱՆ

Լ. ՊՈԼԻՍ

ՑՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

1920

373

Մ-16

15-6

III

319

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴՊՐՈՑՈՒՄԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ

(1909—1920)

Գ. Ա. ՄԱՆԱԹԵԱՆ

Ե 2002

Կ. ՊՈԼԻՍ

1920

2 010

УНВ № 1329/55

36893-66

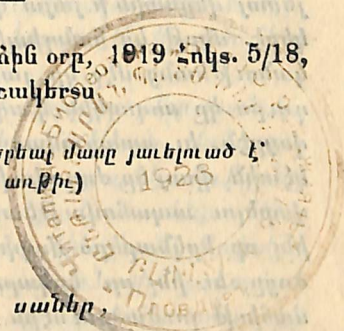
12/ 228
ՍՈՐԵՒԳՈՅԻ ՊԵՐՈՒԿԵՆԸ

(1909—1920)

Դպրոցին հաստատման տարեդարձին օրը, 1919 չոկս. 5/18,
ուղերձ առ առակերսու

(1919—20 տարեշրջանին վերաբերեալ մասը յաւելուած է՝
տպագրութեան առթիւ)

Պարոններ, սիրելի՛ սաներ,

Ձեր պտոյտներու միջոցին, երբեմն պատահած է
ծեղի լերան մը բարձունքէն դիտել հովտի մը մէջ ըն-
կողմանաժ խաղաղիկ լճակ մը որ իր ջուրերը՝ առ-
ուակներու միջոցաւ կը տարածէ ափերէն անդին՝
կենսաւէտելու շրջակայ ու հեռաւոր պարտէզներ, այ-
գեստաններ ու արտեր, կամ արդիւնաբեր շարժում
պարգեւելու գործատանց ու ջրաղացներու :

Խորհած էք թէ ի՞նչպէս կազմուած է այդ լճակը.
ուրկէ՛ եկած հաւաքուած է ջուրի այդ շեղջակոյտը այն
հանդարտիկ վայրին մէջ :

Եւ, դուք ծեղի տալու համար պառտախանը այս
հարցումներուն, մտովի չէ՞ք բարձրացած լինէն շատ
հեռուները, դէպի վեր՝ մինչեւ ամպածրար լեռները
ծիւնապսակ որոնցմէ ականակիտ փտակներ ծնունդ
կ'առնեն, եւ՝ անոնց զառիթափներէն հոսելով նախ խի-
ճերու մէջէն՝ յետոյ թաւելելով բուսահողին վրայէն,
կը պղտորին, կ'իջնեն ձորերը, կ'ստուարանան հետզհե-

50855-4. հ.

տէ, կը զահալիժին սահանքներէ, կը բաղխին ժայռերու, թաւախիտ մթին անտառներէ կ'անցնին, երբեմն անյայտ կ'ըլլան, կը թափանցեն հողին մէջ, կը խորամուխին անոր ներքին խաւերը, ընդերքներէն կ'անցնին, յետոյ վերստին ի յայտ կուգան բխբխալով աղբերակերէ. մերթ կը հանդիպին ճահիճներու որոնց ապականութեանց մէջ կը յամենան պահ մը. յետոյ նորէն դուրս կը սողոսկին կ'ազատին փտութեանց այդ միջավայրէն, եւ արագավազ կուգան հովտի խոնարհագոյն կէտին վրայ կը ժողովուին՝ այն տեղէն իրենց պաշտօնը վարելու ապահովութեամբ, եւ բաշխելու շուրջանակի ինչ որ երկնաբերձ մաքրութիւններէ ծորած էր իրենց ծոցը, եւ ինչ որ՝ երկարածիգ ճամբու ընթացքին, կենսահիւթ լուծած ունէին իրենց երակներուն մէջ:

Այդ լճակին պատմութիւնը պատմութիւնն է «Նոր Դպրոց»ին

Ո՞ր է անոր սկիզբը, ե՞րբ հիմնուած է. ի՞նչպէս հիմնուած է, եւ ի՞նչ պարագայից մէջ:

Դտնելու համար «Նոր Դպրոց»ին սկիզբը, պէտք է երթաք ետ, մինչեւ 82—85 թուականները, երբ երկու հիմնադիրներէն մէկը, նորահաս պատանի, Պէրպէրեան վարժարանին մէջ դաստիարակ-ուսուցչի պաշտօն կը վարէր, եւ միւսը՝ դեռ նոր աւարտած նոյն վարժարանին ընթացքը՝ ուսուցչական ասպարէզը կ'ընդգրկէր:

Երկուքս ալ, մեր ներքին կոչումին հնազանդ՝ միեւնոյն ասպարէզին ու կրթական միեւնոյն յարկին տակ իրարու կը հանդիպէին:

Նախ՝ հեռուէն, յետոյ հետզհետէ աւելի՝ մօտէն կը ճանչնայինք զիրար. ապագայի մեր տնէները կը քրքրէինք. մանկավարժական նորստաց զաղախարներու փոխանակումներ կ'ընէինք. նոյնութեան կէտեր երեւան կուգային մեր զգացումներուն եւ մտածումներուն մէջ, եւ մեր մտքերն ու սրտերը կը կապուէին իրարու հետ համակրութեամբ:

Ժամանակի ընթացքին, 85ի վերջերը, մեր համակրութիւնը վերածուած էր բարեկամութեան, եւ տարուէ տարի կ'ամրապնդուէր այս բարեկամութիւնը մտերմիկ թղթակցութեամբ զոր կը կատարենք, հինգ տարի, ես Սեւ ծովու ափերէն, Հինդիբան՝ Պոլսէն, մինչեւ 90ի ամառը երբ կը վերադառնայի գաւառական պաշտօնէս եւ ընտանեօք կը վերահաստատուէի Սկիւտար:

Այլեւս պէտք չի կար թղթակցութեան. կրնայինք՝ բերան առ բերան, մանրամասն պարագաներով իրարու պատմել մեր փորձառութեանց արդիւնքը:

Հինդիբան՝ դպրոցավարական-մանկավարժական իր փորձառութիւնները ստացած էր Պոլսոյ թաղային վարժարաններուն մէջ, ես ալ իմիններս՝ Օրտուլի եւ Կերաստի միջավայրէն գլխաւորապէս, իսկ անկէ առաջ քանի մը մասնաւոր դպրոցներէ ի Պոլիս:

Եւ որչափ դառն էր այդ փորձառութիւնը:

Յուսախաբ եղած էինք: Ազգային մեր կրթական ջէնքին փտութիւնները տեսած էինք: Կը ցաւէինք մատաղ սերունդին վրայ որ ժամավաճառ կ'ըլլար ու կը վատթարանար. կը ցաւէինք եղած ծախքերուն վրայ որոնք յումայէտս կը վատնուէին:

Այն ատեն, օգտակար ըլլալու ուրիշ միջոց չունենալով, աւելի վստահութեամբ վերստին դիմած էինք մեր գրիչին:

Ասդին անդին թաղային կամ մասնաւոր վարժարանաց մէջ պաշտօնավարելով հանդերձ, ժամանակ կը գտնէինք տեղական մամուլին մէջ պարբերաբար գրելու մանկավարժական յօդուածներ որոնցմով, կը շարունակէինք վերանորոգման համար թելադրութիւններ ընել մեր ուսուցիչներուն, Թաղ. եւ Ուսումնական խորհուրդներուն ու ծնողքներուն առ հասարակ, ցոյց տալով անոնց՝ անկերպարան ու անբանաւոր ինչ բան որ կը տեսնէինք մեր դպրոցներէն ներս, եւ ինչ կեանք որ կ'ընդունարէինք մեր ընթերցումներուն ու մեր իտէալներուն մէջէն՝ քաղաքակիրթ ժողովուրդներու կրթական յարկերուն տակ:

Ահ, այդ յարկերը մեր կեանքի միակ ըղծակէտները դարձած էին. զանո՛նք կ'երազէինք. անոնցմո՛վ կը սնանէին մեր հոգիները. եւ դժնդակ պարագաներու մէջ՝ որոնք ջլատիչ ըլլալու աստիճան յաճախ կը ներկայանային մեր ուսուցչական կամ տեսչական պաշտօններուն կիրառմանը միջոցին՝ մենք այդ յարկերուն հեռապատկերովը եւ անոնց հիմնադիրներուն օրինակովը կը կազդուրուէինք:

Այսպէս, հոգեկան ելեւէջներով, մերթ յուսաբեկ եւ մերթ յուսալից, մերթ վիատ ներկայէն եւ մերթ վստահ ապագային վրայ՝ կը շարունակէինք մեր ապարէզին աշխատութիւնները մինչեւ 97 թուականը:

Այն տարին Զուիցերիայէն նոր դարձած էր Հինդլբան եւ ես, նոր յուսախաբութեամբ մը. ստիպուած էի թողուլ Մեզպ. աղջկանց վարժարանին տեսչութիւնը. երկուքս ալ, ի մէջ այլոց, Գատը գիւղի Արամեան

վարժարանը շաբթուան միեւնոյն օրերուն, քանի մը անգամ, աշխատութիւն կ'ունենայինք միանգամայն:

Ի՛նչ հաճոյք էր մեզի համար՝ իրիկունները յետ արծակման, զոյգ մը տատրակներու պէս (չիֆթե դումրի) — ինչպէս կը յօրջորջէին մեզ տեղւոյն կառապանները — քով քովի բերել Մարմարայի ափը մինչեւ Հայտար-բաշայի կայարանը կամ մինչեւ Գարաճա Ահմէտի նոճեստանը, եւ անկէ՝ յաճախ կառքով, երբեմն ալ հետիոտն, ըստ եղանակին, ելլել Սկիւտար:

Ճամբան խօսակցութեան նիւթ կ'ըլլային օրուան մանր մունր անցքերը. այսինչ չարաճճի աշակերտին թերութիւնը կամ այնինչ բարեմոյն աշակերտին առաւելութիւնը. վարժարանի մթնոլորտին մէջ տիրող ոգին. վարիչ մարմիններուն անորոշ ուղղութիւնը. պատասխանատու անձերու անհոգութիւնը կամ անծնասիրիկ ցուցադրութիւնը: Եւ պահ մը, ընդհանրացնելով մեր խօսակցութիւնը միւս վարժարաններուն վրայ ուր պաշտօն կը վարէինք անջատաբար, ամէ՛ն տեղ կը տեսնէինք նո՛յն վէրքը, եւ այդ վէրքին տակ նո՛յն շարաւր:

Մեր կրթական գործին շարաւալից արտաժէտութիւնը տխրութեամբ կը համակէր մեզ. այնպէս կը թուէր այն ատեն մեզի թէ մենք վարիչ Մարմնոց անարժան ձեռքերուն մէջ վերածուած էինք պարզ գործիքներու, տեսակ մը կրամօֆօնի որ պաշտօն ունէր՝ կրկնութեան ուժով, այսինչ ուսումը սորվեցնել աշակերտներուն, եւ լոկ վարձք ստանալ ապրուստի համար:

Ստորնացումի այս զգացումը կ'ընդվզեցընէր մեզ.

Դաստիարակ-Ուսուցչի արժանապատուութիւնը իր բոլոր թափով կ'արթննար մեր մէջ :

Այն ատեն, մեր գաղափարներուն փրկութեանը համար զանազան ծրագիրներու մէջէն, ապագային անկախ դպրոց մը ունենալու որոշումին կը կառչէինք կը մնայինք հաստատապէս:

Այդ դպրոցին մէջ պիտի արդիւնաւորէինք մեր կեանքը, իբր բարոյական անձնաւորութիւն ազատաբար գործադրելով մեր տեսլականը:

Այս գրաւիչ հեռապատկերը կը սրտապնդէր մեզ: Եւ ինչ բարեգիպութիւն... նոյն իսկ օր մը պատեհութիւնը կը ներկայանար մեզի այդ երազը իրականացնելու: Եւսած էինք թէ Հայտար-Բաշայի եւ Տէյր-մէնի թաղին մէջ հաստատուած մասնաւոր հայ վարժարանի մը տէրը կը փափագէր ուրիշի մը փոխանցել արտօնութիւնը՝ հանդերձ վարժարանին կահ ու կազմածով:

Իրիկուն մը, մեր ճամբուն վրայ, շեղում մը կ'ունենանք, կը փնտռենք, կը գտնենք այդ դպրոցը. աչքէ կ'անցնենք շէնքն ու կարասիները, եւ կը տեսնուինք հիմնադիրին հետ:

Միջավայրը շատ անհրապոյր երեւցած էր մեզի. եւ մեր վարանոտ քայլերը համարձակութիւն չէին ունեցած պարզ հետաքրքրութեան մը հանգամանքէն տարբեր հանգամանք կամ հետեւութիւն տալու մեր այցելութեան:

Բարեբաղդաբար, աւելի կարեւոր պաշտօններ կը յանձնուէին մեզի անկէ ետքը. 1897 օգոստոսին՝ եւ Ազգ. Որբանոցին տեսչութեան կը կոչուէի. եւ Հինդլեան՝ Կրթական տեսչութեան՝ Պոլսոյ մէկ քանի թագերուն մէջ:

Այս պաշտօնները, թէեւ կարճատեւ, նոր փորձաշունչներ տուած էին մեզի. եւ զիտակից ըրած էին մեզ մեր միերեալ կարողութեանց որոնք թաքուն մնացած էին մինչեւ այն ատեն նոյն իսկ մեզի:

Ուստի եւ աւելի՛ վստահութիւն կ'ունենայինք մենք մեր վրայ. վարանումը վճռականութեան կը փոխուէր ի մեզ, եւ աւելի՛ ուժով կը փարէինք անկախ դպրոցի մը տիրանալու գաղափարին:

Ու եթէ այն օրէն մինչեւ 1909, — տասը տասնամեկ տարի, — յապաղեցաւ մեր փափագին իրականացումը, պատճառն այն էր որ Գուգլունճուգ-Իճատիյէ թաղին Ներսէսեան-Երմոնեան վարժարանին Հոգաբարձութիւնը, մեր վարիչ մարմիններուն անմատչելի եղող լայնախոհութեամբ մը, մեր երկուքին տրամադրութեան տակ կը ղնէր իր վարժարանը, իբրեւ մասնաւոր հաստատութիւն մը զայն վարելու ամէն իրաւասութիւնով ու պատասխանատուութիւնով:

Եւ վարժարանին մնայուն տեսուչը կ'ըլլայի ի պաշտօնէ, Հինդլեան՝ Ֆրանսերէնի ուսուցիչը. եւ սակայն, խորհրդակցաբար պիտի ռզղէինք թաղին կրթական գործը, համաձայն Թաղական Խորհրդոյ փափագին որ կը համապատասխանէր նաեւ մեր փափագին:

1899էն մինչեւ 1905, ամբողջ վեց տարի, որչափ որ ձեռնադրու կ'ըլլային պայմանները, կրցանք այլափոխել Ներսէսեան-Երմոնեան վարժարանը, եւ կրթական տիպար հաստատութեան մը վերածել զայն, շրջակայ թաղային վարժարաններու մէջ:

Աղբերահոս քրտինքը զոր թափած էինք այդ հողին վրայ, արդիւնաւոր եղած էր: Դպրոցին ծաղիկներն եւ մատաղատունկ բոյսերը՝ աճած բազմացած՝ դուրս կը յորդէին դասարանաց սահմաններէն որոնք նեղ կուգային. պէտք կ'ըլլար շէնքի ընդարձակման ծրագիրներ կազմել: Թաղին կրթասիրական ոգին արծարծուած էր եւ առատ հասոյթ կուտար սնտուկին:

Այն ատեն մերձակայ Ս. Խաչի եւ Ս. Կարապետի թաղերը, բարենախանձ ոգիով եկան միացան Գուգ-կունճուգ-Իճատիյէ թաղին: Երեք եկեղեցեաց մատակարարութիւնը յանձնուեցաւ միակ Թաղ. Խորհուրդի մը, եւ Թաղ. վարժարանաց ընդհ. տեսչութիւնը միակ անձի մը, ինծի:

Կ'զգայի թէ ինկած էի մացառուտքի մը մէջ, եւ հարկ էր սրել արթնամտութիւնս՝ չի մոլորելու համար այնտեղ:

Վարչական թոհուրոհը սկսած էր նորէն Միացեալ թաղերու վարժարանաց շուրջը. կիրք ու եսականութիւն կռիւի ասպարէզ դարձուցած էին կրթական գործը. լայնասոհ ոգին, որու շնորհիւ վեց տարիէ ի վեր իրաւասութիւն վայելած էինք մեր դաստիարակչական ըմբռնումները իրականացրնել գէթ մասամբ, տեղի տուած էր անձկամիտ յաւակնոտութեան ու նեպոտականութեան: Հինդեան՝ բարեբախտաբար, կրցած էր, իբրեւ այցելու ուսուցիչ, դուրս նետել ինքզինքը այս բաբելոնէն: Դժնդակ էր իմ կացութիւնս զոր բարւոքելու համար կը կարօտէի ճիգի եւ խոհեմութեան. ընտանիքի հայր ըլլալով, չէի կրնար ես զիս դիւրաւ ազատել Թաղական Խորհրդոյ մացառուտքին թնջուկ խռիւներէն. միւս կողմանէ, սակայն, յոգնաջան աշխատութիւններս ի զուր կը վատ-

նուէին. անյատակ տակաւ մը լեցնելու դատապարտուած էի:

Ուստի, ընդ երկար ոգորումներէ ետքը, առանց հրաժարելու ինծի յանձնուած տեսչական պաշտօնէն եւ առանց թուլանալու անոր կիրաւմանը մէջ, 1906 Օգոստոսին, մասնաւոր վարժարանի մը արտօնութիւնը ստանալու խնդրագիր տուի Հանրային Կրթութեան Նախարարութեան: Անկախ գործի մը տէր դառնալ, կրթական համոզումներս իրացնելու աւելի՛ նպաստաւոր միջավայր մը ստեղծել, լաւագոյն ծառայութեան բաժինը հանել իմ կեանքէս առ համայնքն որու կը պատկանիմ եւ առ երկիրն որու զաւակն եմ. ի հարկին, կռուան մը ունենալ անկարօտ ապրուստի. Ահա՛ համեստ փափագը զոր երկար տարիներէ ի վեր երկնած էի եւ որուն իրականացմանը հետամուտ կ'ըլլայի խնդրագրով առ դրունս Մէարիֆի, որու պաշտօնատունը. ի Ձէմպէրլի Թաշ, այլեւս ուխտատեղի մը դարձած էր ինծի համար. հարկ կ'ըլլար ամիսը քանի մը անգամ, պարապոյ ժամերուս, այցելութիւն տալ անոր, դիւանէ դիւան հետապնդելու համար խնդրագրիս վերաբերեալ գործողութիւնները:

Ս. Խաչի աշակերտներէս մէկուն հայրը, պետական մեծայարգ պաշտօնեայ—Գաբրիէլ Էֆէնտի Նէշտէրճեան—ականատես վկայ այն տոչորումին զոր կրել կուտար ինծի Միաց. Վարժարանաց մէջ տեսչական պաշտօնս, եւ գիտակ առ Կրթ. Նախարարութիւնն ըրած դիմումին, քաջալերած էր զիս, եւ ներկայացուցած էր նոյն պաշտօնատան բարձրադիր պաշտօնատարներէն մէկուն, Գապաթաշի Խալիտ պէյին,

որ խոստացած էր իր օժանդակութիւնը նուիրել խնդրագրի արդիւնաւորման :

Եւ սակայն, կը դանդաղէր գործը. եւ ձեռնարկութեան օրէն սկսեալ երեք տարի ետքը միայն, Կայս. իրաւեի համար խնդիրը կը յղուէր պատկանեալ բարձրագոյն Ատեանին, — Ամէտի շիւպէսին — ուր կը մնար առանց նկատաւման:

Այն ատեններն էր որ Հինդլեան Դալաթիոյ Կեդրոնական վարժարանին տեսչութիւնը կ'ստանձնէր՝ իննամակալութեան հետ կնքուած որոշ պայմանագրութեամբ մը որ գործելու լայն իրաւասութիւններ կուտար իրեն:

Հինդլեանն ալ, հակառակ իր զգոյշ շրջահալեցութեանը, ինկած էր մեր պաշտօնական ընդագոյց անուասարքին մէջ. քանի մը ամիս ետքը, վէճը ծայր կոտորար, կռիւը կ'սկսէր. Հինդլեանի տրուած իրաւունքները կը բռնաբարուէին. ո՞վ էր անիկա որ Կեդրոնականին ուսուցիչները պիտի ընտրէր, անոնց դասաժամներուն բաշխումը պիտի կատարէր ըստ հաճոյս. անոնց թոշակները պիտի որոշէր: Ուրեմն ի՞նչ բանի պիտի ծառայէր իննամակալութեան գոյութիւնը. անոր անդամները ի՞նչպէս պիտի գոհացնէին իրենց փառատենիկ մարմանքները. ի՞նչ բանով այլեւս պիտի կրնային մեծ երեւել, այլոց յարգանքին տիրանալ ու ազդել անոնց վրայ: Իննամակալութիւնը, այս ոգիով, չէր կրնար հանդուրժել լիազօր Տեսչի մը ներկայութեան. ուստի եւ հարկ կը համարէր զրպարտել զանի որպէս զի ձեռնթափ ընէր պաշտօնէն, եւ այսպէս ինք՝ հանդէպ տեսչին՝ ազատ կացուցուէր իր յանձնառութեանց կատարումէն:

Հինդլեան, քանի մը ամիս ետք, կը քաշուէր Տեսչութեան, պահելով լոկ ուսուցչի պաշտօնը Կեդրոնականի մէջ, եւ բողոքելով իր դէմ եղած անիրաւութեան համար:

Տարի մը անցած էր. եւ խնդիրը՝ ենթարկուելէ ետքը Պատրիարքարանի զանազան բովերուն, — Ուսումն. Խորհրդոյ, Կեդր. Վարչութեան եւ Ընդհ. Ժողովոյ արդարադատութեան, — կը մնար դեռ անլոյծ՝ ի յայտ բերելով Ա.գգ. իշխանութեան ապիկարութիւնը:

1909 ի ամառը, զարմանալի զուգահիւսութեամբ մը նմանօրինակ անիրաւութեան մը նշաւակ կ'ըլլայի ես ալ: Գուգկունեուկ-Ինատիյէ թաղը՝ միացումէն երկու տարի ետքը, բաժնուած էր մերձակայ միւս թաղերէն եւ՝ ըստ առաջնոյն, առանձին կը մատակարարէր իր Եկեղեցին ու Դպրոցը՝ ուրոյն Թաղ. Խորհրդով. ըստ առաջնոյն՝ ես կը մնայի դպրոցին Տեսուչը:

Նոր Թաղ. Խորհուրդին թոյլ ու ապիկար պաշտօնավարութենէն երկար ատեն տառապելէ յոգնաբեկ՝ Ներս.-Երմոն. Վարժարանին ուսուցչ. մարմինը՝ առաջնորդութեամբ Տեսչին՝ բողոքագիր մը Պատրիարքին մատուցած էր, եւ տպեալ շրջաբերական մըն ալ թաղեցիին ուղղած էր ամբաստանելով Թաղ. Խորհուրդը իբրեւ անխիղճ եւ իբրեւ զանցառու իր պարտականութիւններուն մէջ:

Ուսուցիչներուն եւ Տեսչին այս ըմբոստ շարժումը բաւական եղած էր որ զրգուէր Թաղ. Խորհուրդին՝ ցայն վայր թմրած արժանապատուութիւնը, եւ հրաժարեցնէր՝ Տեսչին հետ, ուսուցչական մարմինը ամբողջապէս:

Այս ապօրէն, որոշման դէմ կը բողոքենք Ուսումնական Խորհուրդին, կը բողոքենք Կեդր. Վար-

չութեան եւ Պատրիարքին, ամէն մէկուն առանձին առանձին. ո՛չ մին եւ ո՛չ միւսը կը զօրեն վերահատուել օրինաւորութիւնը կամ մեր իրաւունքը :

Խեղամուտ եղած էինք արդէն Ազգ. Իշխանութեանց թուլութեան եւ վարչական զեղծումներուն. հիմա, մօտէն, մեր անձին վրայ, կը կրէինք անոնց դառն հետեւանքները :

* *

Յար եւ նման պարագաներու բերմամբ անպաշտօն մնալու դատապարտուած էինք Հինդլեանն ու ես. Հինդլեան՝ Կեդրոնականի Խնամակալութեան հետ իր պայմանագրութեան տրամադրութիւններուն յարած բանաւորապէս, չէր ընդուներ զանազան վարժարաններէ առ ինքն եղած պաշտօնի կոչերը. իսկ ես չէի կրնար ընդունիլ տալ իմ պայմաններս այն Թաղ. Խորհուրդներուն որոնք պաշտօն յանձնել կ'ուզէին ինձի կամ որոնց ե՛ս կը դիմէի պաշտօն մը ստանձնելու առաջարկով :

Հասած էր այսեւս ժամանակն որ հիմնէինք մեր անկախ դպրոցը որուն գաղափարը խանդավառած էր մեզ այնքան ժամանակէ ի վեր :

Պէտք էր ուրեմն ի գլուխ հանել դպրոցի արտօնութեան խնդիրը որ՝ թէեւ բաւական յառաջացած՝ բայց չէր յանգած իր վախճանին :

Ի լրումն դժբաղդութեան, պետական հին ուէժիմին յեղաշրջումովը՝ Պաշտօնատանց մէջէն անյայտ եղած էր Արտօնագրին վերաբերեալ թղթածրարը. արձանագրութիւնք կը մնային, սակայն, տոմարներու մէջ :

Երկար ձեւակերպութեանց տեղի չի թողլով, գոր-

ծին կատարումը փութացնելու համար, քեզիսարք քաջից միւսիսին, Խալիտ պէշին, խորհուրդովը կը հրաժարիմ անյայտացած թղթածրարին հետապնդումէն. եւ կը մատուցանեմ նոր խնդրագիր մը որուն պատճէնը ինքն իսկ կը հաճի տալ ինձի : Անոր հետամուտ, Օգոստոսէն մինչեւ Սեպտ.ի վերջերը Հինդլեանի հետ դիւանէ դիւան կը դեգերիմ վերջնական Արտօնագիրը ձեռք բերելու :

Նոյն անձն էր որ կը յորդորէր մեզ՝ պաշտօնական գործողութեանց հետամտելով հանդերձ՝ բանալ դպրոցը, կանխապէս, առանց ժամանակ կորսնցնելու. եւ կը խոստանար մեզի իր աջակցութիւնը՝ Արտօնագրին ստացմանը համար :

Կը վստահինք իր խոստումին, եւ գործի կը ձեռնարկենք, հինգ տարուան պայմանագիր մը կնքելով իրարու հետ :

* *

1909 սեպտ. 17ին, փոքրազիր թուուցիկով մը, Բերայի, Բանկալդիի, Շիշլիի եւ Ֆէրի Գիւղի հայ հասարակութեան կը ծանուցանէինք «Նոր Դպրոց»ի հաստատութիւնը ի Բանկալդի, Պէօյլեքտէրէի մեծ պողոտային վրայ, թիւ 76 տանը՝ մէջ գոր այժմ Ոստիկանական կայանի վերածեր են :

Սեպտ. 20ին արձանագրութեան սկսած էինք, եւ Հոկտ. 5ին, ըստ նոր տոմարի 18ին, ինը աշակերտ միայն ունենալով արձանագրուած, «Նոր Դպրոց»ի պաշտօնական բացումը կը կատարէինք ի ներկայութեան քանի մը համակիրներու եւ ծնողաց :

Նոյն տարին սահմանափակ թուով միայն գիշերօթիկ աշակերտներ պիտի ընդունուէին Մալաթեան ըն-

տանիքին մէջ որ Ակիւտարէն իր բնակութիւնը փոխադրած էր ի Ֆէրի Դիւղ ուրոյն տուն մը՝ ոչ շատ հեռի դպրոցէն:

Առաջին տարեշրջանին վերջը, ունէինք 5 գիշերօթիկ եւ 27 ցերեկեայ, ընդամենը 32 աշակերտ:

Բացման օրէն իսկ կազմած էինք առաջին չորս դասարանները:

Ինչպէս հիմա, Դաստիարակ-ուսուցչի պաշտօն կը վարէինք մենք, երկուքս, գրեթէ մնայուն կերպով, մեզի օգնական ունենալով մնայուն ուրիշ Դաստիարակ-ուսուցիչ մը, եւ այցելու ութը ուսուցիչներ:

Թէեւ մենէ իւրաքանչիւրը իր բաժին դրամագլուխը բերած էր գործին մէջ, բայց խոհեմութիւն կը համարէինք, մինչեւ ապահով յաջողութիւն՝ փոխն ի փոխ այցելաբար դաս տալու երթալ ուրիշ վարժարան մը — Դպրոցասէրին ու մեր շահը այդ դասերէն՝ ի սպաս բերել գործին: Այս առաջին տարին մեծ զօրավիգ մը եղաւ մեզի կրթ. Նախարարութեան 50 ոսկւոյ միանուագ նպաստը զոր անիկա մեզի կ'ընծայէր ինքնաբեր յօժարութեամբ:

Կը գործադրէինք ծրագիր մը որուն մէջ՝ ուրիշ ուսմանց հետ, կարեւոր տեղ կը գրաւէին գծագրութիւնը, ձեռական աշխատութիւնը, երգը եւ մարմնամարզը:

Որովհետեւ պարտէզ չունէր դպրոցը, առաւօտեան սովորական մարմնամարզը կատարել կուտայինք վերնայարկի տափաստանին վրայ. իսկ զբօսանքի ժամերը, երբ թոյլատու ըլլար օդը, բացօթեայ պտոյտներով կ'անցնէինք մերձակայ վայրերուն մէջ:

Դասախօսութիւններն ալ յաճախ բացօթեայ կը կատարէինք ասդին անդին, թաղին մէջ, թափուր գետ-

նի մը վրայ, կամ բացաստանները ուր որ յարմար անկիւն մը գտնէինք. կարեւորութիւն չէինք տար հասարակաց կարծիքին. վասն զի խորապէս համոզուած էինք մեր ըրածին օգտակարութեանը:

Պտոյտները, միայն զբօսանքի կարճատեւ ժամերուն մէջ չէր որ կը կատարէինք: Զարգացուցիչ օրական պտոյտներ կը կատարէինք նաեւ Պոլսոյ զանազան կողմերը՝ այցելելով յիշատակարաններու, կարեւոր հաստատութիւններու. եւ այսպէս, փոխանակ չոր ու ցամաք գրքերու՝ ի կեր արկանելով զնոդական մեթոտը՝ ուսուցման համար:

Մանրամասնեալ պարբերական վիճակացոյց, առ ծնողս այցելութիւն, բժշկական քննութիւն՝ հիմնարկութեանը առաջին տարիէն իսկ որդեգրուած էին արդէն «Նոր Դպրոց»էն:

Հակառակ մեր սրտեռանդն աշխատութեան ու հակառակ մեր ականկալութեանց, առաջին տարւոյ ընթացքին, աշակերտներու թիւը գոհացուցիչ յաւելում մը չէր կրեր ամսէ ամիս. եւ սակայն, մենք երբեք չէինք թուլանար մեր աշխատութեանց մէջ եւ անյողդողդ կը շարունակէինք մեր գործը. իբրեւ թէ բազմաթիւ աշակերտներ ունեցած ըլլայինք:

Ու արդարեւ, երկրորդ տարեշրջանին մէջ յաջողութիւնը կուգար. Կրթ. Նախարարութիւնը դարձեալ ինքնայոժար կը նուիրէր մեզի տարեկան նպաստ մը. այս անգամ 4000 դրշ. միայն:

Եւ ուրախ էինք որ յաջորդ տարեշրջաններուն՝ պէտք չպիտի ունենայինք այդ նպաստին. քանզի գործին բարգաւաճումը մեզի կը բերէր հասոյթի առատաբերութիւն աղբիւր:

Կարենալ ընդունելու համար աշակերտներու հո-

ЧИТАЛИЩЕ
„КРАСИРАЦ“

36893-66

սանքը որ սկսած էր դիմել «Նոր Դպրոց», կը պարտաւորուէինք վարձել մեր շէնքին յարակից տունն ալ որ՝ իր ձեռով ու մեծութեամբ՝ նախորդին յար եւ նման, բարեբաղդաբար միեւնոյն կալուածատիրոջ սեպհականութիւնն էր, եւ որ՝ միայն միջնադուռներուն բացումովը կրնար միանալ միւսին, եւ կազմել բաւական ընդարձակ յարկաբաժիններ չորսական սենեակով:

Երկրորդ տարեշրջանին վերջը կ'ունենայինք 36 գիշերօթիկ եւ 80 ցերեկեայ, ընդամէնը 116 աշակերտ:

Բայց տաղտկացուցիչ կաշկանդեայ կենցաղ մը չէր որ կը վարէին մեր գիշերօթիկները. ընտանեկան հասելի միջավայր մը կազմած էինք անոնց համար. մայրական, հայրական հոգածութեանց առարկայ եղած էին ամէն մէկը. Մալաթեան ընտանիքն ու Հինդեան կը բնակէինք ամէնս մէկ՝ նոյն յարկին տակ, աշակերտաց առընթեր, տնակարգն ու դպրոցական սարքը ներդաշնակօրէն զուգախառնելով իրարու:

Այդ օրերէն ունինք անմոռանալի յիշատակ մը.

Գարնան մէջ էինք. որոշած էինք արեւուն ծագումը դիտել տալ մեր գիշերօթիկ սաներուն՝ Ազատութեան բլուրէն: Պէտք էր կանուխ արթննալ. կէս գիշերէն քանի մը ժամ ետքը ոտքի վրայ էինք արդէն. աշակերտներէն ոմանք՝ անհամբեր սպասելով զարթնումի ժամուն, բնաւ չէին քնացած: Ամէնս մէկ, աշակերտ, ուսուցիչ, հիմնադիր, ընտանիքի անդամ, պատրաստ էինք. մեր նախահաշի ծրարներն առած՝ աստղայից պայծառ երկինքի մը անուշութիւնովն ու գիշերուան խաղաղութիւնովը հմայուն՝ կ'ըլլենք դէպ ի Շիշի, կ'անցնինք մեծ պողոտայէն եւ կը հասնինք Ազատութեան բլուրը ա՛յն պահուն երբ հեռաւոր հորիզոններու վրայէն տակաւ կ'անօսրանար գիշերուան

մթաստուեր քօղը եւ կը սկսէր արշալոյսին մթնշաղը:

Վայրկենին տպաւորութիւնը անբացատրելի էր. դեղին, նարնջագոյն, բոսոր երանգներ կ'զգենուր երկինքը արեւելեան լեռներուն վերեւ, որոնց կատարները ծիրանի զանակներով կը փալիւէին. քանի մը վաղայարոյց թռչուններու թեւերը՝ վերը օդին մէջ՝ կ'ոսկեգօծուէին առաջին ցութերովը արեւուն որ դեռ երեւան եկած չէր մեզի: Երանի՛ այդ թռչուններուն. կ'զգայի՞ն արդեօք նոյն միջոցին մեծավայելութիւնը իրենց շքեղ հորիզոնին:

Աչքերնիս դէպ ի Արեւելք յառած՝ տենդագին կը սպասենք. մեր աշակերտները մերթ ընդ մերթ հիացման աղաղակներ կ'արձակէին ի տես զոյներու դիւթագեղ երանգապնակին որ՝ ակնթարթէ ակնթարթ, կարծես մոգական ձեռքով մը, կ'այլափոխուէր. եւ, հետզհետէ, աւելի՛ ակնախտիղ, աւելի՛ գրաւիչ դարձած՝ հորիզոնն ի վեր կը սփռուէր երկինքի անհուն պաստառին վրայ. . . .:

Ահա՛ վերջապէս, այն փառայեղ վարագոյրին ետեւէն կ'սկսի՝ ճաճանջարձակ երեւան գալ արեւուն հրաշէկ սկաւառակը՝ կամաց կամաց, փնհաշուք գնացքով:

Արեւը կը ծագէր. . . .: Ծագած էր այլեւս: Անոր առաջին ճառագայթներուն տակ Քեհարտ-Հանէի բլուրներն ու ձորերը՝ անդիմադրելի հրապոյր մը առած՝ կը յանկուցանէին մեզ: Աշակերտներուն խանդավառութիւնը չափ չունէր. բլուրէ բլուր, ձորէ ձոր կը թրուչէին երամովին՝ ըմբոշանելով մաքուր յոյզերը որոնցմով Առաւօտը, Բնութեան ծոցին մէջ, կը լեցընէր իրենց հոգին:

Եւ որչա՛փ դժուար կուգար մեզի այն օրը, լուռ ու հանդարտիկ այն միջավայրէն մեր սաները դարձնել

փակել նորէն դասարաններու նեղ պատերու մէջ ուր անպատկառ կուգային կը լեցուէին փողոցին ժտորալից աղմուկները եւ դասերը կ'ընդմիջէին, կը խանգարէին :

Այս աղմուկներու մէջէն, զարմանալի էր որ, զըպրօցը կրցած էր ցոյց տալ ա'յնքան յառաջդիմութիւն եւ ա'յնքան կարգապահութիւն որ Պետական ու Ազգային կրթական կրկին Տեսուչներու կողմանէ տրուած տեղեկագիրներուն զօրութեամբ, թէ՛ Կրթական նախարարութեան եւ թէ՛ Ազգ. Ուսումն. նորհուրդէն կ'ընդունէինք մէյ մէկ գնահատիչ քաջալերականներ :

Եւ սակայն փողոցի դժպտոնի աղմուկէն ու դասարաններու նեղ սահմանէն ծանծրացած էինք մենք, զանոնք վնասակար կը գտնէինք մեր աշխատութեան :

Բարեբաղդաբար, Երրորդ տարեշրջանին սկիզբը, 1911 — 12, դպրոցը կ'ազատէինք այս անյարմար միջավայրէն :

Ի Նշան Թաշ, ազնուապետական լուսնիստ թաղին մէջ, կը վարձէինք Ահմէտ Ճէլալէտօղին Բաշային զոյգ ապարանքներէն մէկը իր յարակից պարտէզով . «Նոր Դպրոց»ը հետզհետէ կը մօտենար իր փափագներէն մէկուն իրագործման. Բնութեան մօտ ապրեցնել սաները, եւ Անոր հոյակապ մատենին օժանդակութիւնը ընծայաբերել անոնց դաստիարակութեան :

Մեր հասարակութեան մէջ քանի՛ կ'աւելնար վրտապանութիւնը «Նոր Դպրոց»ին վրայ եւ քանի՛ կ'սնէր աշակերտներուն թիւը, ա'յնքան աւելի կ'օժտէինք մենք ալ մեր հաստատութիւնը դաստիարակիչ միջոցներով :

Վարժարանը նախ բացած էինք իբրեւ Բարձրագոյն Նախակրթարան որուն հրամանագիրը վերջապէս յանձնուած էր մեզի՝ 1909 Նոյեմբեր 8ին, հարկ տե-

սանք բարձրացընել աստիճանը, եւ՝ ըստ Մէարիֆի պահանջման՝ ընդլայնուած ծրագրով, վերածեցինք զայն Երկրորդական վարժարանի, պաշտօնական վաւերացումով :

Հարկ եղաւ ըստ ա'յնմ կազմել ուսուցչական մարմինը, եւ զգալապէս յաւելուլ պիւտճէն, տարեկան մինչեւ 1200—1300 օսմ. ոսկւոյ, պաշտօնէից թոշակի գլուխը միայն : Սիրով, մանաւանդ ուրախութեամբ կը ծախսէինք այս գումարը իբրեւ պարտականութիւն . քանի որ մեր նպատակն էր ո'չ այնչափ շահը, որչափ իրագործումը մեր իտէպլին :

Եւ՝ մեր կողմանէ իտէպլին հետապնդումը, ո'չ միայն՝ յանգէտս մեր, ուրիշներուն առջեւ կը բարձրացընէր մեր յարգը, արժանի կացուցանելով մեզ Արժաթ միտալի մը զոր կ'ստանայինք Աղիանս Ֆրանսեզէն. այլ եւ կը բերէր առատ շահ որմէ կարելոր բաժիններ կը յատկացընէինք Հաստատութեան բարգաւաճմանը : Չորրորդ տարեշրջանին կը վարձէինք վերոյիշեալ զոյգ ապարանքներէն միւսն ալ, եւ կրկնապէս կ'ընդարձակէինք դպրոցը իր շէնքովն ու պարտէզովը միասին :

Կը կազմէինք Բնագիտական ու Բնալուծական լասպօրաքուարները. կը սարքէինք Ուսուցչաց Մատենադարան, կը գնէինք սինեմա եւ քաթէկրաֆ, եւ ապագայ շէնքի մը համար եօթն ու կէս արտավար գետին մը՝ Ետի-Գուլէէն դուրս, Զէյթուն պուրնու :

Մեր սաներուն բոլորամասնեայ զարգացմանը համար, ո'չ մէկ բան կ'անտեսէինք : Ամիսը մէկ անգամ Եռանուագ համերգ, պարբերաբար զարգացուցիչ բանասօսութիւններ մասնագէտներու կողմանէ, գեղեցիկ եղանակին հեռաւոր պոռոյտներ, Զատիկ արծակուրդ-

ներուն գիւղազնացութիւն յԱլէմտաղի, տարին մէկ երկու անգամ բժշկական քննութիւն՝ ներքին գործարանաց, աչքի եւ ակուայի համար զատ զատ, ձեռական աշխատութեան դասեր. երեսուն գիշերօթիկի գլուխ մէկ գիշերօթիկ որդեգրի ընտրութիւն. ասոնք ամէնը վարժարանին ծախքովը կը դնէինք մեր սանուց եւ մեր համայնքին տրամադրութեանը տակ :

Եւ մեր սաները՝ ամէն առաւօտ՝ վարժարանի սրահին մէջ հոծ շարքեր կազմած՝ իբրեւ սլացք մը բարձրագոյն կեանքի, իրենց աղաչաւոր ուղերձը կ'ընէին առ «Նոր Դպրոց»՝ քաղցրանուագ երգելով.

«Դուն որ Մտքին լոյս պարգեւես, սրտին կուտաս տրուիել վեհըղծիկ. դո՛ւն որ Կամբը մշակես ջլապինդ, մարմինին տաժուժով. սիրելի՛ Մայր, դո՛ւն, «Նոր Դպրոց», տո՛ւր մեզ միտք ու խիղճ արդարի. սիրող սիրտ տուր, բեղուն անսպառ, բո՛յն ըրէ՛ Տեսլականի մեր մատաղ հոգիներ:»

Եւ «Նոր Դպրոց»ը կը ջանար մէն մի աշակերտի մէջ կազմել արդարադատ խեղճ ներքնահայեցութեան միջոցաւ. ձեռննրէցութեան ու անձնավստահութեան ոգի՝ ազատութեան կիրառմամբ, աննուանելի կամք՝ դժուարութեանց յաղթահարելու ունակութեամբ. սիրող սիրտ՝ բարւոյն հրապոյրով:

Ուրախ կըլլայինք տեսնելով որ մեր ցանած սերմերը, եթէ ոչ ամբողջովին, գէթ մասամբ ծիլ կուտային:

«Նոր Դպրոց»ի ծոցին մէջ ծնունդ առած Սանուց միութիւնը, իր բազմադիմի գործունէութեամբ՝ արդիւնաւոր կը դարձնէր Դպրոցին ներշնչած գաղափարները.

Ի պէտս ուսանողաց կը հիմնէր Մատենադարան. Հակալքօրական ու ծխաթողական գաղափարներու

քարոզ կը հանդիսանար եւ համախոհներ կ'արծանագրէր. Բարուց ազնուացման ջանադիր կ'ըլլար, շատցրնելով, դպրոցին մէջ, թիւը կենդանեաց բարեկամներուն.

Արթնութիւնը, ճարպիկութիւնը, չարքաշութիւնը, ուղղամտութիւնը, կը մշակէր Պոյ-սփառդական կենցաղով ու մարզանքով.

Ընկերական պարտականութեանց կը մասնակցէր պահելով «Նոր Դպրոց» մը հեռաւոր գաւառին մէկ անկիւնը՝ Միացեալ Ընկերութեանց ձեռքով, եւ առաջադրելով ընկերական-բարոյական գրուածոց հրատարակում.

Կը սարքէր հաճելի երեկոյթներ, խօսելավարժութեան նիստեր, ներկայացումներ:

Բերկրառիթ այս երեկոյթներէն յետոյ, մեր ուրախութիւնը կը հասնէր իր լրմանը երբ, հինգերորդ տարեշրջանի վախճանին, հինգ տարուան համար եւս կը նորոգէինք մեր գործակցութեան պայմանագիրը, եւ կ'ունենայինք՝ ի Նշան Թաշ, մեր անդրանիկ եօթը շրջանաւարտներ:

1914 Յունիսի 14րդ օրը գերազանց հրճուանքի օր մը կ'ըլլար մեզի համար. Դպրոցի ընդարձակ սրահին մէջ, ի պատիւ ընթացաւարտներու կազմուած վայելչազարդ ու ճող սեղանին շուրջը սիրազեղ կը բոլորուէին պաշտօնական անձնաւորութիւնք, Ուսուցչ. մարմին, ընթացաւարտ աշակերտաց ծնողք կամ պաշտպանք, ընթացաւարտք, Հիմնադիր-Տնօրէնք եւ ընտանիքի անդամք:

Այս սեղանին առջեւ էր որ վարժարանին համակիրներէն անձ մը, Տիար Հախաթաճու Մեղիկեան, կ'առաջարկէր հանդէսի նախագահին, Դուրեան Ե. Սրբազանին, կազմել Յանձնաժողով մը որ հայթայթէր «Նոր

Դպրոց»ին՝ նպատակայարմար շէնքի մը դրամագլուխը, հետզհետէ տարուէ տարի, գլխավճարը ընելու պայմանաւ, թեթեւ տոկոսով: Նախագահը սիրայօժար կ'ընդունէր այդ առաջարկը, եւ առաջարկին տէրը, ինք, կանխաւ կը խոստանար իր մասնակցութիւնը Յանձնաժողովին աշխատութեանց:

Համակրութեան այս արտայայտութիւնը՝ ոսկեղինիկ երազներու հոյլ մը կը յեռուր նոյն օրը, մեր հրճուանքին շուրջը:

Ներկային մէջ, սակայն, կը հրճուէինք խնդագին, որովհետեւ երազ չէր որ կը վայելէինք. այլ իրականութիւնը: Հինգ տարուան տընաջան աշխատութենէ ետքը, ընկերութեան կը նուիրէինք եօթը պատանի որոնց մատաղ հոգիները կը յուսայինք թէ կըրցած էինք ընել մէյ մէկ բոյն Տեսլականի:

Մեր այս յոյսը ա՛յնքան հաստատ ու կազդուրիչ էր որ թելադրուեցանք կրթութեան բարիքները տա՛րածել կարելի եղածին չափ հեռուն՝ գաւառի այն մարզերուն մէջ, ուրկէ ուսումնատենչ պատանիներ կը դրկուէին մեզի խումբ խումբ, իբրեւ գիշերօթիկ:

Եւ այս գաղափարին յարեցանք դիտած ըլլալով մանաւանդ որ ցերեկեայ աշակերտները, Մայրաքաղաքին յորձանուտ կեանքին մէջ՝ ընդհանրապէս եւթակայ՝ դաստիարակութեան հակազդող պայմաններու, ամուլ կը թողէին մեր քրտինքը, հակադրութեամբ գիշերօթիկներու որոնք, հեռի այդ չարաղէպ ազդակներէն, աւելի՛ կ'արդիւնաւորէին Դպրոցին աշխատութիւնները:

Որոշեցինք ուրեմն, վեցերորդ տարեշրջանէն սկսեալ, սահմանափակել ցերեկեայ աշակերտաց թիւը, եւ աւելի՛ տեղ տալ գաւառացի գիշերօթիկներուն:

Այս տեսակէտով, մեր գործին քաջայարմար կուգար Շէվրէթ փաշային եռաթեւ ապարանքը ի Պէշիկթաշ, Երլտըզի պալատին դէմը, աւելի ընդարձակ քան Նշան Թաշի Դպրոցը:

Պատեհութիւնը ձեռքէ չի հանելու համար, 1914 Ապրիլին վարձեցինք զայն հինգ տարուան պայմանագրութեամբ, կարեւոր գումար մը տալով կանխավճար. եւ համեմատական պատերազմի հրատարակման առաջին օրերուն՝ գոմէշի քսանը մէկ սալ կարասեօք, փոխադրեցինք Դպրոցը նոր վարձուած շէնքին մէջ, ի Պէշիկթաշ:

Աւաղ, մեր հաշիւները վեր ի վայր կը շրջուէին. Թուրքիոյ մասնակցութիւնը պատերազմին՝ գրեթէ անկարելի դարձուցած էր երթեւեկը գաւառէն ի Պոլիս, եւ Պոլիսէն ի գաւառ:

Հեռացած էինք հայաշատ Թաղէն, Բերայէն. ուրեմն, ո՛չ գիշերօթիկէ յոյս կրնայինք ունենալ եւ ո՛չ ցերեկեայէ:

Բայց ուխտած էինք աշխատիլ. ու աշխատեցանք: Մենք, որ արիութիւն կը սորվեցնէինք մեր սաներուն, մենք վա՛տ պիտի ըլլայինք եթէ յուսահատէինք:

Անվհատ լծուեցանք մեր գործին. եւ վեցերորդ տարեշրջանը ամենայն կանոնաւորութեամբ բոլորեցինք 45—50 գիշերօթիկ եւ 50—60 ցերեկեայ աշակերտներով, տարեկան պիւտճէն պահելով բաւական բարձր մակարդակի վրայ. մօտաւորապէս 1000 օսմ. ոսկւոյ գումար մը յատկացուցած էինք ուսուցչաց թոշակին:

Այս տարեշրջանին ունեցանք 21 շրջանաւարտ որոնցմէ 12ը՝ ուրիշ վարժարանէ մը մեզի ապաստանած՝ քանի մը ամիս միայն աշակերտած էին «Նոր Դպրոց»ին:

Պատերազմի ընդհանուր տազնապին մէջ, չէինք կրնար զերծ մնալ՝ մեր կարգին՝ անկէ. մեզի՝ ալ վերապահուած էր կրել տազնապ մը, բարեբաղդաբար, ամապերջի օրերուն. Զինուորական իշխանութիւնը, տաքեկան ընդհ. քննութեանց վերջին շաբթուն՝ կը գրաւէր մեր շէնքը՝ հրաման տալով որ մէկ շաբաթէն պարպենք զայն, եւ կարասեաց մէկ մասը. — անկողիններ խոհանոցի ու լուացարանի կազմածք, — թողուինք իր տրամադրութեան տակ:

Կը կատարէինք հրամանը կամայ ակամայ: Եւ Մալաթեան ընտանիքը, Հինդլեանի հետ՝ կ'ապաստանէր մերծակայ տուն մը Օխլամուրի բարձանց վրայ, դըպրոցէն կարասեաց մէկ մասը հետը միասին բերելով եւ միւս մասը ի պահ ձգելով Պէշիկթաշի Թաղ. Խորհուրդին՝ Մարբուհեան վարժարանին մէջ:

1915 տարուոյ արծակուրդի օրերը երկունքի անձկալից օրեր եղան մեզի համար. վեց տարուան տաքուկ բոյնը տարտոյնուած էր ահեղամուռնչ փոթորիկէն. պիտի պաղէր բոլորովին եթէ յամենայինք վճռաբար գործելու. պէտք էր փութալ, վերակազմել զայն, եւ նոր ի նորոյ ջերմութիւն տալ անոր մեր շունչով ու մեր քրտինքով:

Շատ մը ճգնաժամերէ ու դեգերումներէ վերջը, երբ կարեւոր տուժով մը խզեցինք Շէվքէթ Բաշայի հետ կնքուած 5 տարուան պայմանագիրը, եւ բաւական ապահով զգացինք մեր դիրքը, եկանք վերջապէս թառեցանք Շիշլիի բարձանց վրայ, խորշի մը մէջ. (1)

(1) Մուգաֆֆէր Բաշային տունը, մօտ հանրակառքի կայանին, ոչ շատ հեռու Գարսկէօզեան Որբանոցէն:

այնտեղ մեզի հետեւեցան խլեակներ մեր նախորդ բոյնէն:

Այն խլեակներով ու նորեկներով՝ որոնց համագումարը 72ի կը յանգէր ամապերջին՝ բացած էինք կանոնական եօթը դասարանները անթերի, եւ անոնցմէ զատ՝ Նախապատրաստական դասարան մըն ալ աւելի:

Ամապերջին, 1915 - 16, է. տարեշրջանին, կ'ունենայինք 4 շրջանաւարտ եւս որով ցայն վայր, մեր շրջանաւարտներուն թիւը կը բարձրանար 32ի:

1916 - 17 շրջանին մէջ չի կրցանք դժբաղդաբար, զօրակոչին պատճառաւ, կազմել Զ. եւ Է. դասարանները. բաց աստի, զօրակոչը դարձեալ, պարտաւորացուց մեզ ցաւ ի սիրտ բաժնուիլ մեր բազմամեայ մէկ քանի երիտասարդ պաշտօնակիցներէն որոնց հրաժարումը նոր դժուարութեանց կը մատնէր մեզ, ծրագրին գործադրութեան ու դպրոցավարութեան կողմանէ:

Բարեբաղդաբար, մենէ հեռացած չէր կամքի կոբովը, եւ դժուարութեանց մէջէն ելի ազագ մը գտնելու հաւատքը:

Հաւատքի այս ուժով կրցանք՝ խրամատները նորոգելու համար՝ գտնել նոր պաշտօնակիցներ, ճգնեցանք մեր վրայէն թօթափել տաւրիներու բեռը, երիտասարդանալ 7—8 տարիներու համազօր յետաշրջամամբ, եւ աշխատիլ այնպէս ինչպէս կ'աշխատէինք «Նոր Դպրոց»ի հիմնարկութեան օրերուն:

1915—16 դպրոց. շրջանէն սկսեալ ամբողջ երեք տարի, մինչեւ 1917—18 շրջանին վերջը, աշակերտներու պզտիկ կարաւանով մը, ամէն օր, ամառ թէ ձմեռ,

ծիւնին ու բուքին, Պէշիկթաշի մեր բնակարանէն Շիշ-
լիի բոյնը կ'ելէինք ու անկէ կ'իջնէինք առտու իրի-
կուն՝ օրական մէկ ու կէս ժամ նուիրելով երթեւեկի:

Երեք տարի ամբողջ, Դողգոթա մը եղաւ մեզի հա-
մար Շիշլին, չէ՛ թէ իր տաժանագին վերելքովը, այլ
այն դժուակ կեանքով զոր պարտաւորեցանք կրել նոյն
շրջանին, արհաւիրքներու տակ, տնտեսական խիստ
անծուկ պայմաններու մէջ. Դպրոցին մեզի ընդհեռած
թոշակը աննշան գումար մըն էր լոկ որ հագիւ կը բա-
ւէր վեպագայի հացի հայթայթումին. եւ ես՝ իմ մասիս՝
անկէ աւելի բան մը չպիտի կրնայի ունենալ անշուշտ,
եթէ ընտանիքիս իւրաքանչիւր անդամը, ընդ որս եւ
ես գիշեր ու ցերեկ անվիատ չի լծուէինք միանգամայն
ուրիշ կարգի աշխատութեան մը, եւ եթէ անոր հա-
սոյթով չի կարենայինք բուծանել դպրոցին ընծայած
թոշակին հոփկ աղբիւրը: Դաւանակ եղաւ որ Հինդլեան ինքն ալ պարտա-
ւորուեցաւ ապագային թողուլ իր ամսաթոշակներու մէկ
մասին գանձումը դպրոցին սնտուկէն՝ որպէս զի չի խա-
թարուէր ուսուցչաց թոշակներուն վճարման կանոնա-
ւորութիւնը:

Ինք եւ ես, սիրայօժար դպրոցին տրամադրեցինք
ինչ խնայողութիւն՝ որ կրցած էինք ընել մինչեւ այն
ատեն. եւ անբացատրելի յուզումով մըն էր որ մաս
առ մաս ի վաճառ կը հանէինք դպրոցական կարասի-
ներէն գանոնք որոնց անմիջական պէտքը զգալի չէր.
Վառարան, սեղան, գրասեղան, դաշնակ, Լլալ կամ
Ջլլալ. այս էր հականը. ուրիշ բան նշանակութիւն
չունէր մեզի համար:

Հապա սրտադողները, որոնք տարբեր առիթներով՝
մերթ ընդ մերթ կուգային կը պաշարէին մեզ. Բնու-

թիւն Հինդլեանի զինուորագրութեան խնդրով. խու-
զարկութիւն՝ վարժարանի ներքին ուսուցիչներէն մէ-
կուն, Արուսեանի, անյայտացման պարագայով:

Ձեռք թուեր սպառիչ յուզումները զոր կրեցինք՝
բարեժողիկ աշակերտի մը արտաբտումին առիթովը,
նոյնպիսի բարեժողիկ իր հօրը ռոտենական տմարդի
ընթացքէն, ամիսներով լարուած մեզի դէմ, մերթ ողո-
քանօք, մերթ սպառնալեօք:

Ձեռք յիշեր այն ճգնաժամը զոր 1917-1918 շրջ-
անի վախճանին, արծակուրդէն մինչեւ Սեպտ.ի վեր-
ջերը անցուցինք, դպրոցի համար շէնքի մը ի խնդիր:
Շիշլիի տան տէրը, հին բարի թուրք մը, Միւզաֆֆէր
Բաշան, մեռած էր. եւ իր որդին զինուորական սպայ
մը, նորերէն, դատաւարութիւն սպառնալով, կը պա-
հանջէր որ իրեն յանձնենք տունը. կ'առաջարկէինք
վարձքին կրկնապատիկը, եռապատիկը վճարել, կը
թախանծէինք. անողոր կը մնար:

Ի վերջոյ յաջողեցանք, ամէն զոհողութեանց յանձ-
նառութեամբ, միամեայ պայմանաժամով վարձել Նշան-
թաշ, Էմին Էֆէնտի փողոցի 42 թիւ տունը ուր փո-
խադրուեցանք 1918 Հոկտ. մէկին եւ ուր անցուցինք
1918-1919 շրջանը՝ աշակերտաց յաւելեալ թուով մը,
որ բաժնուած էր 9 դասարանի. Յը Նախապատրաս-
տական, Յը Նախակրթ. եւ Յը Ուսումնարան:

Մասամբ դարմանելու համար ապառողջ պայման-
ները որոնց մէջ կը գտնուէր այս տունը, պարտաւոր-
ուեցանք կարեւոր ծախքեր ընել. եւ նոյն շրջանէն հա-
գիւ ութը ամիս բոլորած էինք երբ, վարձակալութեան
պայմանաժամու լրանալէն չորս ամիս առաջ, փութա-
ցինք՝ կարեւոր կանխավճարով մը՝ միամեայ նոր պայ-
մանագիր մը կնքել Իսմայիլ Բաշային սեպհականաւոր-

քողը հետ այն ապարանքին, ուր զետեղուած էր պետական Սուլթանի վարժարան մը, եւ ուր կրցանք փոխադրուիլ 1919 Հոկտ.ի սկիզբը, կազմած ըլլալով 1919 - 20 շրջանին համար շրջանաւարտացու է. դասարանը, եւ մասնաւոր դասարան մը, պարագայից պահանջումով: Եւ սակայն. վարժարան ըլլալու վայել վիճակով մը չէր որ յանձնուեցաւ անիկա մեզի. այլ ճըշմարիտ ախոռի վիճակով մը զոր մաքրել յարդարել պէտք եղաւ ամբողջ 15 օր:

* *

1919 - 20 տարեշրջանը արդէն բոլորած էինք կանոնաւոր ընթացքով. յունիս 20ին ամառնային արծակուրդ տուած էինք մեր աշակերտներուն որոնց թիւը յանգած էր 275ի, 40ը ըլլալով գիշերօթիկ:

Յունիս 24, եշ. օրը, առաւօտեան պահերուն՝ մինչեւ կէս օր՝ կատարած էինք է. դասարանի աւարտական քննութեանց վերջընթեր մասը. կէս օրէն ետք, հրդեհ կը ծագէր Դպրոց. Տիկնանց շէնքէն որ դրացի էր մեզի. եւ՝ ի մէջ այլոց՝ հրոյ ճարակ կ'ըլլար մեր դպրոցի շէնքն ալ, ամբողջ կարասիներովը, կազմածներովը եւ Մատենադարաններովը, արդիւնք տասներկու տարուան խնայողութեանց:

Բաղդատմամբ համագումար արժէքին, աննշան գումարի մը փոխարէն միայն ապահովագրուած էին այս գոյքերը, այսինքն 1000 լիրայի, որուն 900ը միայն վճարուեցաւ մեզի ապահովագրիչ ընկերութենէն՝ 100ը հաշուակցելով արժէքին քանի մը կտոր գոյքերու զորս կրցած էինք ազատել:

Հարուածը տագնապեցուցիչ էր. Պատերազմի անձ-

կութիւններէն հազիւ ազատած, հազիւ նոր յաջողութեան մը առաջին քայլերն սկսած՝ զոհ կ'երթայինք տարերային նոր աղէտի մը:

Տագնապը, սակայն, վնասութիւն չի պատճառեց մեզի. եթէ մոխիր դարձած էր Դպրոցին նիւթական մասը, կենդանի կը մնար գէթ բարոյական կազմաւորութիւնը. Աշակերտ եւ պաշտօնէութիւն: Բայց կար սրտապնդիչ ուրիշ ազդակ մը որուն, մինչեւ այն օրը, անգիտակ մնացած էինք տակաւին. Համակրութեան ջերմ հոսանքը որով շրջապատեցին մեզ ծնողք, բարեկամք եւ տեղական հայ Մամուլը, արդարեւ մեծ ուժ մը եղաւ մեզի համար: Իսկ մեր սաներէն ոմանց յանդըգնութիւնը կարասիներ խելու բոցերուն մէջէն, ոմանց լացը մոխրակոյտին վրայ, խանդաղատանքով բացուցին մեր սրտերը եւ կազդոյր տուին մեզի:

Աղէտէն երկու օր վերջն իսկ, անմիջապէս հետամուտ եղանք յարմար շէնք մը գտնելու. եւ այրացաւեր փրատակներուն մէջ մուխը դեռ չի դադրած, մոխիրը տակաւին չի պաղած՝ յուլիս 6ին, յաջողեցանք երկամեայ պայմանագրով վարձել՝ ի Նշան-Թաշ Խալիլի Քիֆա'աք բաշային շքեղ ու ընդարձակ ապարանքը դէմ առ դէմ այն ապարանքին ուր երեք տարի մնացած էինք պատերազմէն առաջ:

Մէկ քանի ծնողք, գործնական ձեւ մը տալու համար իրենց համակրութեան առ մեր գործն, Ժողով մը մէջ յայտնած էին մեզի թէ կը փափագէին աջակցել Դպրոցին վերաբացմանը, եւ ուզած էին թելադրանք ընդունիլ մենէ՝ իրենց աջակցութեան եղանակի մասին. բացորոշ կերպով յայտարարած էինք իրենց թէ շնորհակալութեամբ կ'ընդունինք իրենց օժանդակութիւնը միմիայն փոխառութեան ձեւին տակ: Եւ ըստ

այնմ, յատուկ մուրհակներու փոխարէն, 14 ծնողք հա-
ճեցան փոխ տալ մեզի ինքնաբերաբար 810 լիրայի
գումար մը :

Այս գումարը՝ աւելնալով Ապահովագրիչ ընկերու-
թենէն առնուած 900 լիրային վրայ՝ դիւրութիւն ըն-
ծայեց մեզ ի նորոյ հայթայթել ամէնէն կարելոր կա-
րասիւնները. այնպէս որ կրցանք Սեպտ. 7ին՝ արդէն
կազմ ու պատրաստ սկսիլ 1920 թ. 21 տարեշրջանի դա-
տախօսութեանց, բարեփոխել ծրագրով եւ աւելի
կուռ կազմակերպութեամբ տալով Ազգին հոյս մը շըր-
ջանաւարտ:

Իպրոցի շէնքին վարձագնին երկպառակ յաւելումը
մէկ կողմանէ, եւ ուսուցչական թոշակներու ասկին
զգալի բարձրացումը միւս կողմանէ, պարտաւորացին
մեզ որ մենք ալ՝ հաւասարակշռելու համար մեր ծախ-
քերը՝ բարձրացնենք աշակերտաց վճարելիք թոշակնե-
րը. բայց բանաւորութեան սահմանին մէջ մնացինք,
եւ զգոյշ եղանք օտար վարժարանաց չափ խստապա-
հանջ ըլլալէ այս մասին:

Աշակերտաց բաւական թիւ մը ունինք արդէն, եւ
հետզհետէ կ'արձանագրուին նորեր:

Կրթական պարս մըն է, կ'ըսեն բարեկամք, մեր
այժմու շէնքին համար, շքեղութեան ու բարեյարմա-
րութեան տեսակէտով:

Բայց եթէ կարող չ'ըլլանք, այդ պալատին մէջ,
մեր սանուց սրտերն ու մտքերը վերածել սրբութեան
մէջ մէկ ընդունարանի, ալ այնուհետեւ նախամեծար
պիտի համարինք արժանաւոր սաներ հասցնելու համար
աշխատիլ խրճիթի մը մէջ կամ ակադեմի մը անկիւնը:

Այսպէս, երկարատեւ խմորումի ծնունդ է յոր
Գործընդերմէն աշխատանքով է որ պահպանուած է

Պատմ. Այս ամէն դժուարութեանց մէջ ինչ որ ամէնէն
զօրաւոր լծակը եղած է մեր գործին յարատեւութեա-
նը համար, այն սէրն է զոր ունեցած ենք Անոր հան-
դէպ, եւ բարեկամական այն զգացումն է որ՝ 1882—85
թուականներուն ծնած մեր միջեւ, հետզհետէ ծալ ի
ծալ զարգացած է, եւ վերջապէս եղբայրակցութեան
վճիռ քիւրեղի փոխուած է, մեր հոգիներուն ընդեր-
գումովը:

Ո եւ է գործ որ արժանիքի հետք մը կը կրէ, երե-
ւան չի գար յանկարծ, անցեալի մը արտադրոյթն է
անիկա:

Գողափար մը կը յղացուի մտքին մէջ սաղմնային
վիճակաւ. ժամանակի ընթացքին՝ յարատեւ ուշադրու-
թեամբ ու ճիգով մասնիկ առ մասնիկ, կը կերպաւոր-
ուի այդ գաղափարը. պարագաներ կը փութացնեն
անոր մարմնաւորութիւնը, եւ կամքը՝ ամէն դժուարու-
թեանց յանձնառու՝ աներկիւղ ծնունդ կուտայ գործին:

Սակայն, որպէս զի պահպանուի այդ գործը, վա-
րիչ ձեռքերու մէջ գտնուելու է անոր ղեկը. մէկ ձեռքը
ծայն չունի. երկու ձեռքը ծափ ունի՝ կ'ըսէ առածը.
Իսկ չորս ձեռքը անայլալ ներդաշնակութիւն կ'ունե-
նայ՝ պայմանաւ որ անոնք ըլլան համերաշխ գործա-
կիցներ:

Աշխատութեան բաժանում, խորհրդակցութիւն,
փոխադարձ զիջողութիւն եւ վստահութիւն, իրարու
հանդէպ յարգանք, սէր, նոյն իսկ գորով. Գործակից-
ներու ուղեգիծն ասոնցմէ ահա յօրինուելու է:

Այսպէս, երկարատեւ խմորումի ծնունդ է յոր
Գործընդերմէն աշխատանքով է որ պահպանուած է

Անիկա մեր ձեռքերուն մէջ, ցանկով իր շուրջը լոյսի շողեր, սիրոյ շիթեր եւ կեանքի բջիջներ:

* *

Մեր յոգնութիւնը մեծապէս պիտի ամոքուէին եթէ մեր սաները իրենց նշանաբան ընտրէին «Նոր Դրացի» ի նշանաբանը՝ եւ իրենց շրթունքներուն վրայէն անպակաս ընէին Աղօթքը զոր Անոր հաստատութեան սկիզբի տարիները կ'երգէինք ջերմեռանդօրէն՝ առաւօտ երեկոյ .

«Արեւդ է ծագեր, արեւըդ բարի,
Աւծարծել այն կեանք որ'ի Քեզ փարի.
Վառէ՛ մեր մեջ ալ սիրասած սրտեր
Ըսփոփել անով հեզ թուառն անհեր:

Բիւրեղ եթերովն երկնից լուսագեղ
Օձէ՛ մեր հոգին, սրբէ՛ անոր կեղ.
Թող մասնիկն հոգւոյդ մեր մէջը փայլի,
Զերդ կապոյցն երկնից գոգին մէջ ցոլի»:

«Քու երկնային սուրբ Տաճարիդ կամար
Լուսազարդուեր է աստղով անհամար.
Ղըրկէ՛ մեզ ալ, Տէ՛ր, աստղերէդ պայծառ
Շող մ' որ սփոփէ մեր մտքին խաւար:

Անով ջերմ պաշտպան կ'ըլլանք ձեմարտին
Եւ դիւրապատրաստ՝ հաւարի մարտին.
Սուսէն հալածանք կամ թնամութիւն
Կը կրենք յօծար մտքով լուսարթուն»:

Երկրի լոյսերը կը մարին, մարմնոյ սէրերը կը ցրն-
դին, նիւթականացեալ կեանքերը կ'անհետին:

Երանի՛ անոնց որոնք Երկինքի լոյսին, անոր սիրոյն
ու կեանքին տենչովը կը վառին. անոնք անշէջ են, անեղծանելի, անանց:

* *

Մեր երկարածիւց ճամբուն վրայ, լեռ, ծոր, մա-
ցառուտք, գետնի ընդերք եւ ճախճախուտք. ամէն այն
տեղերը՝ որոնցմէ անցած ենք մինչեւ այս խաղաղ Լիճը՝
մեզի տուած են կարեւոր դասեր որոնց մէկ քանին
այսօր ահա, այս հանդիսական ժամուն, կ'աւանդենք
ձեզի,

Անձնավստահութիւն՝ խոհեմութեամբ.

Յարասեմութիւն՝ չարաւերութեամբ.

Բարեկամութիւն՝ անշահախնդրութեամբ եւ զո-
հողութեամբ :

Այս առաքինութիւններով օժտուած՝ երբ օր մը
դուրս ելլէք տունէն ու դպրոցէն եւ մտնէք աշխարհի
մէջ, պիտի կրնաք կեանքի երակ մը ըլլալ ա՛յն տեղեր
ուր Մահն է մտեր. սիրոյ կայծ մը ձգել հո՛ն ուր Ատե-
լութիւնն է բազմեր, եւ ճշմարտին լոյսը կաթեցնել ուր
Սուտն է տիրապետեր իր խաւարով:

18 Հոկտեմբեր 1920

Պ. Ա. ՄԱԼՍՕԵԱՆ

մեղքն որոնա մեղքով զգործելով զանոթ քննա շնորհ
 ա մմ քննա զանա մի իսկ զմ գրեմնա մեղքնով զ
 զանա մեղքնով

ան զոն հնի զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ
 մա մեղքնով զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ
 զանա մեղքնով զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ
 մեղքնով զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ
 զանա մեղքնով զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ

Հիմա զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ
 զանա մեղքնով զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ
 զանա մեղքնով զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ
 զանա մեղքնով զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ

զն ու զոն հնի զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ
 զանա մեղքնով զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ
 զանա մեղքնով զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ
 զանա մեղքնով զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ

Հիմա զանա մեղքնով զանոթ քննա շնորհ

20750

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0058598

Հասցե՝

ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԻՒՆ «ՆՈՐ ԴՊՐՈՅ»

ՆՇԱՆՔԱՇ, ԶԻՆԱՐ ՎՈՂՈՅ ՔԻՆ 55